

CINSTIREA MAICII DOMNULUI PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ARHEOLOGICE, SIGILOGRAFICE ȘI EPIGRAFICE (SECOLELE X-XIII)

ION BICA*

După victoria împăratului Ioan Tzimiskes din vara anului 971 împotriva alianței bulgaro-kievene, Bizanțul își reinstalează autoritatea asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos, regiunea anexată imperiului fiind organizată administrativ și militar. În cadrul ampelor operațiuni de reorganizare, bizantinii refac mai multe fortificații de pe linia Dunării (Dorostolon, Axiopolis, Capidava, Carsium, Berroe, Troesmis, Arrubium Dinogetia, Noviodunum, Aegyssus) sau construiesc altele noi cum este, de exemplu, puternica cetate din insula Păcuilui lui Soare, unde instalează unități militare pentru apărarea provinciei. Situația creată de Ioan Tzimiskes la Dunărea de Jos a fost consolidată, mai apoi, de Vasile al II-lea Macedoneanul (976-1025), succesorul acestuia la conducerea imperiului care, la rândul său, a luat măsuri pentru fortificarea liniei Dunării, mai ales după anii 1001/1002, când bizantinii recuceresc teritoriile situate la nord de lanțul munților Balcani (Haemus). Astfel, administrația constantinopolitană se instalează în regiunea dunăreană pentru o perioadă de aproape două secole. Începând cu veacul al XI-lea până către sfârșitul celui de-al XII-lea (1185/1186), teritoriul Dobrogei a făcut parte integrantă din cuprinsul katepanatului (ducatului) Paristrion (Paradounavon), al cărui conducător bizantin își avea reședința în orașul Dristra (Dorostolon, Silistra din zilele noastre)¹.

Reintrarea regiunii de la Dunărea de Jos în stăpânirea Bizanțului, în vara anului 971, reprezintă un moment important în intensificarea legăturilor comerciale între orașele paristriene și metropolele bizantine. Prin urmare asistăm la o nouă înflorire a vieții economice din teritoriile situate la sus de fluviu. Obiecte de uz casnic, podoabe felurite, provenite din import, încep să fie întâlnite în mai toate așezările de pe malul drept al Dunării². Alături de alți factori (dezvoltarea agriculturii și a

* Facultatea de Teologie, Universitatea din Pitești.

¹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucurest, 1946; Ion Barnea – Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei III. Bizantinii, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 71-169; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001; Ion Bica, *Thema Paristrion (Paradounavon) în istoriografia bizantină și română*, Pitești, 2003.

² Corina Nicolescu, *Aspecte ale relațiilor culturale cu Bizanțul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 11-12; Petre Diaconu, *A propos de la culture matérielle*

meșteșugurilor), această situație a contribuit la apariția unor oraș³, până în prezent dispunând de dovezi certe doar pentru: Dristra (Dorostolon, Silistra)⁴, Dinogetia – Garvăn (com. Jijila, jud. Tulcea)⁵, Vicina (cel mai probabil anticul Noviodunum, Isaccea de astăzi, jud. Tulcea)⁶, precum și înfloritoarea așezare urbană din insula Păciul lui Soare (situată în mijlocul Dunării, la 18 km în aval de Silistra, jud. Constanța)⁷.

Consolidarea dominației bizantine în regiunea Dunării de Jos, după evenimentele din vara anului 971, a reprezentat însă un moment important și pentru teritoriul extra-carpatic⁸. Pe lângă misiunea lor militară, orașele dunărene au avut și o deosebită importanță comercială. În această vreme, ele vor fi reprezentat adevărate centre de tranzit, mărfurile aduse pe Dunăre fiind redistribuite atât în interiorul Dobrogei, cât și la nord de fluviu⁹. Astfel, în secolele X-XII, asistăm la „difuzarea culturii bizantine în noua sa formă pe tot teritoriul de la nordul Dunării”¹⁰. Dobrogea constituind o adevărată „punte de legătură între lumea românească de la nordul marelui fluviu, lumea bizantină și cea balcanică”¹¹.

Între obiectele de cult cu caracter creștin descoperite pe teritoriul Dobrogei, o categorie importantă o formează cruciulițele care se purtau agățate la gât, atârând pe piept, de unde denumirea de „cruciulițe pectorale” sau „cruciulițe engolpion”. Astfel de piese încep să circule pe teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră în perioada de la sfârșitul secolului al X-lea, cunoscând o mare răspândire în secolele XI-XII¹². Cruci

byzantine au Bas-Danube aux Xe-XIIe siècles, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*. IV. Histoire, Athena, 1980, p. 97-102; Gabriel Custurea, *Schimburi economice în regiunea danubiano-pontică în secolele VIII-XI*, în „Pontica”, XXIV, 1991, p. 384.

³ Michaelis Attaliotae, *Historia*, opus Wladimiro Bruneto de Presle, Institutii Gallici Socio, inventum, correctum, recognovit Immanuel Bekkerus, Bonn, 1835 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae); *Fontes Historiae Daco-Romanae. III. Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)*, publicate de Al. Elian și N. S. Tanășoca, București, 1975, p. 72-73 (FHDR, mai departe).

⁴ Anne Comnène, *Alexiade (Règne de l'empereur Alexis Ier Comnène, 1081-1118)*, texte établis et traduits par Bernard Leib, Paris, II, III,; FHDR, III, p. 100-101; cf. Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, în „Revista de istorie”, 34, 2, p. 313.

⁵ Gh. Ștefan, în *Dinogetia I*, p. 378; P. Diaconu, *Considerații generale asupra așezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (sec. X-XI)*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, Călărași, II, 1986, p. 224-225.

⁶ Anne Comnène, *op. cit.*, VI, XIV, I; FHDR, III, p. 89; cf. Silvia Baraschi, *op. cit.*, p. 314, 316; pentru localizarea acestui oraș, vezi: Ioan Rămureanu, *Mitropolita Vicinel și rolul ei în păstrarea ortodoxiei în ținuturile românești*, în vol. *De la Dunăre la mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 153-154, cu prezentarea problemei și o bogată bibliografie; o altă părere la Petre Diaconu, *Despre localizarea Vicinel*, în „Pontica”, 3, 1970, p. 275-294, unde pledează pentru localizarea Vicinei la Păciul lui Soare.

⁷ P. Diaconu, *Considerații generale...*, p. 224-225; Silvia Baraschi, *Câteva accente la istoria așezării de la Păciul lui Soare*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, Călărași, III-IV, 1987, p. 128.

⁸ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-danubiană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Ed. Junimea, Iași, 1981, p. 53-54.

⁹ Dumitru Vâlceanu, în *Păciul lui Soare I*, p. 179; Corina Nicolescu, *Moștenirea artei bizantine în România*, Ed. Meridiane, București, 1971, p. 30.

¹⁰ Corina Nicolescu, *Lumea românească și Bizanțul în secolele XIII-XV*, în vol. *Cultura bizantină în România. Expoziție organizată cu prilejul celui de-al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine*, București, 1974, p. 55.

¹¹ Idem, *Moștenirea artei bizantine...*, p. 36, cf. Idem, *Lumea românească și Bizanțul...*, p. 55.

¹² Oana Damian – Paul Damian, *Éléments chrétiens de l'époque byzantine au Bas-Danube*, în „Pontica”, XXVIII-XXIX, 1995-1996, p. 233; Gh. Mănucu Adameșteanu, *Elemente de cultură bizantină la Gurile Dunării*, în „Peuce”, IX, 1984, p. 380.

engolpion (simple și duble – relicvar) au fost descoperite în mai multe localități de pe teritoriul Dobrogei: Păcuiul lui Soare (jud. Constanța)¹³, Capidava (com. Topalu, jud. Constanța)¹⁴, Carsium (Hârșova, jud. Constanța)¹⁵, Berroe (Piatra Frecăței, jud. Tulcea)¹⁶, Arrubium (Măcin, jud. Tulcea)¹⁷, Dinogetia (Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea)¹⁸, Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)¹⁹, Nufăru (comună situată pe brațul Sfântul Gheorghe, la 12 km în aval de orașul Tulcea)²⁰, Bisericuța (com. Jurilovca, jud. Tulcea)²¹, Valul lui Traian (jud. Constanța)²², Constanța²³. Asemenea obiecte de cult, lucrate din argint sau bronz, au fost descoperite atât pe teritoriul Moldovei – Adjud (jud. Vrancea), Dănești (jud. Vaslui), Bâta Doamnei (jud. Neamț), Șuletea (jud. Vaslui), Focuri (jud. Iași), Lunca (jud. Botoșani)²⁴ – cât și în alte localități de pe teritoriul României – Câmpulung (jud. Argeș)²⁵, Bratei (jud. Sibiu), Dăbâca și Moldovenești (jud. Cluj), Hoghiz (jud. Brașov), Socodor (jud. Arad)²⁶. Cele mai multe cruciulițe engolpion (mai ales cele duble – relicvar) sunt de proveniență constantinopolitană²⁷, numai o parte din categoria cruciulițelor simple fiind lucrate în unele ateliere locale²⁸. Acestor exemplare de tip bizantin li se adaugă un număr

¹³ P. Diaconu, în *Păcuiul lui Soare I*, p. 160-161; idem, *Obiecte de podoabă și de cult*, în *Păcuiul lui Soare II*, p. 125-129; Oana Damian – Paul Damian, *op. cit.*, p. 234-235, cu bibliografia de la nota 3; I. Barnea, în „ST”, XII, 1960, 3-4, p. 220-221; idem *Arta creștină*, p. 160-180.

¹⁴ Gh. Mănușu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 375-376; I. Barnea, *Arta creștină*, p. 156-159.

¹⁵ Gh. Mănușu Adameșteanu, *Cruci relicvar de tip bizantin descoperite în sudul Dobrogei*, în „Pontica”, XXV, 1992, p. 349-351.

¹⁶ I. Barnea, *DID*, III, p. 318; Gh. Mănușu Adameșteanu, *Elemente de cultură...*, p. 376-377.

¹⁷ I. Barnea, *op. cit.*, p. 318; idem, *Arta creștină*, p. 154-155.

¹⁸ Idem, *Dinogetia I*, p. 357-362; idem, *Arta creștină*, p. 128-144; Ioan Vasiliu, *Săpăturile de la Dinogetia (1982-1985)*, în „Peuce”, X, 1991, p. 376.

¹⁹ Gh. Mănușu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 377-379; I. Barnea, *Arta creștină*, p. 146-153; Ioan Vasiliu, *Cercetările arheologice întreprinse în cimitirul feudal timpuriu (secolele X-XII) de la Isaccea*, în „Materiale și cercetări arheologice”, XV, 1980, p. 486.

²⁰ Gh. Mănușu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 379-380; Oana Damian – Paul Damian, *op. cit.*, p. 233 (cu bibliografia de la nota 4), 235-238.

²¹ P. Nicorescu, *Un croix – reliquaire de Dobroudja*, în *În memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 222-226; I. Barnea, *Arta creștină*, p. 154-155.

²² Gh. Mănușu Adameșteanu, *Cruci relicvar de tip bizantin...*, p. 349, 253.

²³ *Ibidem*, p. 349-350.

²⁴ I. Barnea, *Arta creștină*, p. 187-203; idem, *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III-XIII*, în „BOR”, CVI, 1988, 1-2, p. 129-131; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană...*, p. 71; idem, *Creștinismul la est de Carpați de la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 91-92, 99-100; Ilie Marinov, *Influența bizantină asupra teritoriului Moldovei în secolele VIII-XIII*, în *lumina izvoarelor literare, arheologice și numismatice*, în „BOR”, CIII, 1985, 1-2, p. 127; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 107-108; idem, *Piese de cult din regiunile carpato-dunărene în secolele X-XV*, în „IV”, III (LXIX), 4-7, p. 71-74.

²⁵ Octavian Mărculescu, *O cruce pectorală bizantină găsită la Câmpulung*, în „BOR”, 93, 1975, 3-4, p. 356-359.

²⁶ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană...*, p. 71.

²⁷ P. Diaconu, *Păcuiul lui Soare I*, p. 161; Gh. Mănușu Adameșteanu, *Elemente de cultură bizantină...*, p. 181; Oana Damian, Paul Damian, *op. cit.*, p. 244; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 92; V. Spinei, *Piese de cult din regiunile carpato-dunărene...*, p. 73.

²⁸ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 161; I. Barnea, *DID*, III, p. 318; Gh. Mănușu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 381; Oana Damian, Paul Damian, *op. cit.*, p. 243; Oana Damian, *Despre un atelier de confecționat piese de plumb de la Păcuiul lui Soare*, în „Pontica”, XXV, 1992, p. 315, 318.

însemnat de cruci relicvar de factură kieveană, descoperite, mai ales, pe teritoriul Moldovei²⁹.

Pe majoritatea crucilor duble – relicvar din secolele XI-XIII, în mod special pe cele de proveniență bizantină, Maica Domnului este reprezentată în atitudine de rugăciune (orantă). Asemenea exemplare au fost descoperite în mai multe localități: Păciul lui Soare (jud. Constanța, 7 ex.)³⁰, Capidava (com. Topalu, jud. Constanța, 2 ex.)³¹, Carsium (Hârșova, jud. Constanța, 1 ex.)³², Arrubium (jud. Tulcea, 1 ex.)³³, Dinogeția (Garvăn, jud. Tulcea, 3 ex.)³⁴, Bisericuța (com. Jurilovca, 1 ex.)³⁵, Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea, 2 ex.)³⁶, Valul lui Traian (jud. Constanța, 1 ex.)³⁷, Câmpulung (jud. Argeș, 1 ex.)³⁸, Adjud (jud. Vrancea, 1 ex.)³⁹, Dănești (jud. Vaslui, 1 ex.)⁴⁰, Lunca (jud. Botoșani, 1 ex.)⁴¹. Alte cruci engolpion, pe fața principală, alături de imaginea lui Hristos răstignit, prezintă lateral (dreapta sau stânga), în medalion, bustul nimbant al Maicii Domnului – Păciul lui Soare (2 ex.)⁴², Dinogeția – Garvăn (2 ex.)⁴³, Bâta Doamnei (Piatra Neamț, 1 ex.)⁴⁴. Crucile duble – relicvar de factură kieveană sau veche rusească, în general, cele aparținând tiparului A, poartă în mijloc imaginea Maicii Domnului cu pruncul Iisus pe brațul stâng. Asemenea obiecte au fost descoperite în mai multe localități din județul Botoșani (Fundul Hertii, Ibănești, Brăești, Botoșani, Vorniceni)⁴⁵, precum și la Cucuteni – Băiceni (jud. Iași)⁴⁶, Belcești (jud. Iași)⁴⁷, Piatra-Neamț⁴⁸, Codăești (jud. Vaslui)⁴⁹, Zaharești (jud. Suceava)⁵⁰,

²⁹ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV...*, p. 234; idem, în „TV”, III (LXIX), 4-7, p. 74-80; I. Barnea, în „BOR”, CVI, 1988, 1-2, p. 132-135; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 100-102; Emilian Popescu, *Câteva date privind relațiile dintre Biserica Dobrogei și a Moldovei cu Biserica Rusă, în secolele XII-XIV*, în „ST”, XLIII, 1991, 3, p. 108-113.

³⁰ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 164-165, (fig. 2/b), 166-167 (fig. 1/b, 2/b), 168-169 (fig. 2), 178-179 (fig. 1); P. Diaconu, *Urme vechi creștine descoperite în sud-vestul Dobrogei*, în „BOR”, 81, 1963, 5-6, p. 552-553; idem, *Păciul lui Soare II*, p. 129; Oana Damian – Paul Damian, *op. cit.*, p. 235.

³¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 156 (fig. 2/a, b), Maica Domnului poartă maphorion și nimb, 158-159.

³² Gh. Mănucu Adameșteanu, *Cruci relicvar de tip bizantin...*, p. 349.

³³ I. Barnea, *op. cit.*, p. 154, reprezentarea este destul de îngrijită.

³⁴ *Ibidem*, p. 138-138 (fig. 1/b), 140-141 (fig. 1-2), 142-143 (fig. b); idem, *Dinogeția I*, p. 360, 361 (fig. 192/8, 14), 362, 363 (fig. 193/1, 2, 6b); pe exemplarul întreg, Maica Domnului este încadrat de busturile celor patru evangheliști.

³⁵ Idem, *Artă creștină*, p. 154.

³⁶ *Ibidem*, p. 146-147 (fig. 2), Maica Domnului reprezentată din față, cu nimb în jurul capului, îmbrăcată în veșmânt lung și cu mâinile înălțate de-a lungul pieptului în semn de rugăciune, 150-151.

³⁷ Gh. Mănucu Adameșteanu, *op. cit.*, p. 349-350, 353.

³⁸ Octavian Mărculescu, *op. cit.*, p. 356.

³⁹ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 186 (fig. 1/b); idem, în „BOR”, CVI, 1988, 1-2, p. 129; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați...*, p. 92, 136 (fig. 18/6).

⁴⁰ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 186-187 (fig. 2), Maica Domnului este reprezentată într-un stil ce caută să fie cât mai realist.

⁴¹ Idem, în „BOR”, 106, 1988, 1-2, p. 131; Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 99 (fig. 24/2).

⁴² I. Barnea, *Artă creștină*, p. 168-169 (fig. 1), 176-177.

⁴³ *Ibidem*, p. 142-143, 152, 153.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 188-189 (fig. b); idem, în „BOR”, 106, 1988, 1-2, p. 130; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 99, 142 (fig. 24/1); V. Spinei, în „TV”, III, (LXIX), 1993, 4-7, p. 74 (fig. 1/3).

⁴⁵ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 190-195; idem, în „BOR”, 106, 1988, 1-2, p. 132-124; V. Spinei, *op. cit.*, p. 77; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100.

⁴⁶ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 100.

⁴⁸ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 202-203; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100; V. Spinei, *op. cit.*, p. 77.

Brădăţel (jud. Suceava)⁵¹, Siret (jud. Suceava)⁵². Pe un exemplar descoperit la Saschiz (jud. Mureş), Maica Domnului este reprezentată ținând în ambele mâini brăul sfânt⁵³, înr pe altul de la Căndeşti (jud. Neamţ) este înfăţişată purtând un nimb cruciger⁵⁴.

Maica Domnului bust, purtând maphorion, în atitudine orantă este reprezentată şi pe reversul unui medalion bizantin din email cloisonée, descoperit în apropierea zidurilor cetăţii de la Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea) şi datat în epoca Comnenilor (1081-1185)⁵⁵.

O importanţă deosebită în tratarea subiectului prezintă sigiliile bizantine – mici bucăţi de plumb care pecetluiau corespondenţa adresată unor funcţionari ai Imperiului (civili, militari, ecleziastici). Pe teritoriul dintre Dunăre şi mare asemenea obiecte au fost găsite, cu prilejul cercetărilor arheologice sau fortuit, în următoarele localităţi: Constanţa⁵⁶, Nufăru (jud. Tulcea)⁵⁷, Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea)⁵⁸, Dinogetia – Garvăn (jud. Tulcea)⁵⁹, Păcuilui lui Soare (jud. Constanţa)⁶⁰, Derwent (jud. Constanţa)⁶¹, Călăraşi⁶², Dorostolon (Dristra, Silistra din zilele noastre)⁶³.

⁵¹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 101; V. Spinei, *op. cit.*, p. 77.

⁵² Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 101.

⁵³ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 101.

⁵⁵ I. Barnea, *Artă creştină*, p. 208-209.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 200-201 (fig. b).

⁵⁷ Florin Topoleanu, *Medalion bizantin din "email cloisonée" descoperit la Noviodunum*, în „BOR”, 107, 1989, 11-12, p. 140 (plan'a 2).

⁵⁸ I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, în „SCN”, III, 1960, p. 323-324; idem, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 269-271; idem, *Unedierte byzantinische Bleisiegel aus Tomis-Constanța*, în „Pontica”, XXV, 1992, p. 295-296.

⁵⁹ Idem, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea*, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 267-269; idem, *Sceaux byzantins du Nord de la Dobroudja*, în „RESEE”, XXIII, 1985, I, p. 34-35; idem, *Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradounavon)*, în „SCIVA”, 37, 1986, 3, p. 270-272; idem, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 327-331; idem, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, în „SBS”, 4, 1995, p. 108-109; idem, *Sigilii bizantine din Dobrogea*, în „SCIVA”, 47, 1996, 2, p. 215-219; idem, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, în „EBPB”, III, 1997, p. 97-98.

⁶⁰ Idem, *Sigilii bizantine de la Noviodunum*, în „SCN”, IV, 1968, p. 239-246; idem, *DID*, III, p. 322, 324; idem, *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, în „SCN”, VI, 1975, p. 159-162; idem, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 264-266; idem, în „RESEE”, XXIII, 1985, I, p. 29-33; idem, *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, în „RESEE”, XXIV, 1986, 2, p. 117-118; idem, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 317-327; idem, *Sceaux byzantins mis au jour à Noviodunum*, în „SBS”, 2, 1990, p. 153-161; idem, în „SBS”, 3, 1993, p. 55-61; idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 104-108; idem, în „SCIVA”, 47, 1996, 2, p. 218-219; idem, *Noviodunum în lumina sigiliilor bizantine*, în „SCIVA”, 48, 1997, 4, p. 153-161; idem, în „EBPB”, III, 1997, p. 93-97.

⁶¹ Idem, *Sigiliul unui ierarh al Rosiei în așezarea de la Garvăn*, în „SCIV”, 7, 1956, 1-2, p. 189-195; idem, *À propos de la découverte de deux sceaux byzantins de Dinogetia*, în „Dacia NS”, II, 1958, p. 473-478; idem, *Sigilii de plumb bizantine*, în *Dinogetia I*, p. 332-336; idem, *DID*, III, p. 324-325.

⁶² Idem, în „SCN”, III, 1960, p. 327-329; P. Diaconu, *Un sigiliu al lui Alexie I Comnenul descoperit la Păcuilui lui Soare*, în „SCN”, IV, 1968, p. 249-250; I. Barnea, *DID*, III, p. 322, 324; idem, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 331-332; P. Diaconu, *Un alt sigiliu al lui Constantin Theodorokanos*, în „Pontica”, XXV, 1992, p. 359-361.

⁶³ I. Barnea, în „SCN”, III, 1960, p. 326-327; idem, *Sceaux de deux gouverneurs inconnus du thème de Paristrion*, în „Dacia NS”, VIII, 1964, p. 245-246.

⁶⁴ I. Mititelu – I. Barnea, *Sigilii de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, în „SCIV”, 17, 1966, I, p. 43-44; I. Barnea, *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, în „SCIV”, 17, 1966, 2, p. 277-297.

⁶⁵ Pericle Papahagi, *Sceaux de plombs byzantins inédits trouvés à Silistrie*, în „Byzantion”, VII, 1932, I, p. 121-131; N. Bănescu – P. Papahagi, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, în „Byzantion”, X, 1935, 2, p. 601-606; I. Mititelu – I. Barnea, în „SCIV”, 17, 1966, I, p. 43-50; I. Barnea, în „SCIV”, 17, 1966, 2, p. 277-

Majoritatea sigiliilor bizantine descoperite în Dobrogea, datate în secolele X-XII, au pe una din fețe înscris numele funcționarului și titlatura acestuia, iar pe cealaltă o reprezentare iconografică⁶⁴. Maica Domnului, bust, în cerc perlat, văzută din față, cu medalionul lui Iisus Hristos la piept, apare pe anumite sigilii descoperite la Dorostolon (Silistra, 2 ex.)⁶⁵, Nufăru (jud. Tulcea, 3 ex.)⁶⁶, Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea, 2 ex.)⁶⁷, Dobrogea, loc necunoscut⁶⁸. Pe alte documente sfragistice, Sfânta Fecioară este reprezentată tot bust și cu medalionul lui Hristos la piept, însă, în atitudine orantă - Dorostolon (1 ex.)⁶⁹, Dinogetia - Garvăn (1 ex.)⁷⁰, Noviodunum (1 ex.)⁷¹, Nufăru (1 ex.)⁷², Dobrogea (1 ex.)⁷³. Pe un sigiliu de plumb, provenind din Dobrogea (loc necunoscut), relativ bine păstrat, dar rupt în două pe axul longitudinal al canalului sfornii și perforat în marginea de sus, apare pe avers imaginea Maicii Domnului cu pruncul Iisus în brațe, șezând pe un tron larg⁷⁴.

Izvoarele epigrafice - al căror număr este în continuă creștere, în ultimele decenii - ne oferă și ele amănunte care ajută, cât de cât, să conturăm o imagine a răspândirii cultului Maicii Domnului în rândul populației autohtone (protoromâne) din regiunea carpato-danubiano-pontică, în secolele X-XIII. Numele prescurtat al Maicii Domnului, întâlnit sub diferite forme - $M\Theta = M(\eta\tau\eta\rho) \Theta(\epsilon\omicron\upsilon)$, $MP \Theta Y = M(\eta\tau\eta\rho) \Theta(\epsilon\omicron\upsilon)$ sau $MP \Theta = M(\eta\tau\eta\rho) \Theta(\epsilon\omicron\upsilon)$ - apare pe un urcior descoperit la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța)⁷⁵, pe anumite cruci engolpion - Capidava (3 ex.)⁷⁶, Noviodunum (1 ex.)⁷⁷, Dinogetia - Garvăn (1 ex.)⁷⁸, Dănești (jud. Vaslui)⁷⁹, Bâta Doamnei (Jud. Neamț 1 ex.)⁸⁰, Brăești (jud. Botoșani, 1 ex.)⁸¹, Saschiz (jud. Mureș, 1 ex.)⁸² - precum și pe sigilii⁸³. De asemenea, documentele sfragistice

297; idem, *Sigilii bizantine de la Durostorum - Dorostolon*, în „Pontica”, XV, 1982, p. 201-211; idem, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 332-333; idem, în „SBS”, 3, 1993, p. 65-67; idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 109-110.

⁶⁴ Ion Bica, *Obiecte cu caracter creștin descoperite pe teritoriul Dobrogei (secolele X-XII)*, în *Buletin științific. Seria: Teologie ortodoxă*, Pitești, 7, 2002, 2, p. 193-197 (= *Studii bizantine*, Pitești, 2003, p. 42-43); idem, *Thema Paristrion (Paradounavon)*..., p. 181-186.

⁶⁵ I. Barnea, în „Pontica”, XV, 1982, p. 207/ nr. 6, 211/ nr. 9.

⁶⁶ Idem, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 268/ nr. 5; idem, în „Pontica”, XVIII, 1985, p. 245/ nr. 8; idem, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 331/ nr. 18.

⁶⁷ Idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 105/ nr. 12, 107/ nr. 17, Maica Domnului apare așezată pe un tron.

⁶⁸ Idem, în „RESEE”, XXIV, 1986, 2, p. 122/ nr. 6.

⁶⁹ Idem, în „SBS”, 4, 1995, p. 110/ nr. 20, Maica Domnului este reprezentată în picioare.

⁷⁰ Idem, *Dinogetia I*, p. 335, Maica Domnului poartă pe cap vălul sfânt ($\eta \acute{\alpha}\gamma\iota\alpha \sigma\acute{\kappa}\epsilon\tau\eta$); idem, *Artă creștină*, p. 230-231, sigiliul aparține lui „Mihail, arhipăstorul Rosiei”.

⁷¹ Idem, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 326/ nr. 15, fără medalionul lui Hristos la piept.

⁷² Idem, în „Pontica”, XVIII, 1985, p. 242/ nr. 7.

⁷³ Idem, în „RESEE”, XXIV, 1986, 2, p. 121/ nr. 5.

⁷⁴ Idem, *Artă creștină*, p. 232-233, sigiliul aparține lui Ghermanos al II-lea, patriarhul Constantinopolului (1222-1240).

⁷⁵ Adrian Rădulescu, *Un așteptat străromânesc la Capidava*, în „Pontica”, IV, 1970, p. 265; I. Barnea, *Artă creștină*, p. 44; *IGLR*, p. 236/ nr. 228.

⁷⁶ I. Barnea, *op. cit.*, p. 156-157.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 150-157.

⁷⁸ *IGLR*, p. 274/ nr. 263.

⁷⁹ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 186-187; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 92, 136 (fig. 18/6); *IGLR*, p. 405/ nr. 446.

⁸⁰ I. Barnea, în „BOR”, CVI, 1988, 1-2, p. 130; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 99, 142 (fig. 24/1); *IGLR*, p. 404/ nr. 445.

⁸¹ I. Barnea, *Artă creștină*, p. 194-195.

⁸² *Ibidem*, p. 208-209, exemplarul face parte din categoria crucilor kievene sau vechi rusești de tipul B.

(sigilografice) poartă formule grecești adresate Maicii Domnului, de genul: + θεοτόκε βοήθειά (Născătoare de Dumnezeu, ajută)⁸⁴ sau Βοήθει Μήτηρ τῷ σῷ δοῦλῳ (Maica Domnului, ajută pe robul tău)⁸⁵. O cruce dublă – relicvar din bronz (sec. XI-XII), descoperită în anul 1960, în nivelul locuințelor de suprafață de la Dinogeția – Garvăn, care are reprezentat la extremitățile orizontale chipul Maicii Domnului și, respectiv, al Sfântului Ioan Evanghelistul, are incizate următoarele inscripții: Ἰδὲ ὁ Υἱός σου (Iată fiul tău) și Ἰδὲ ἡ Μ(ήτηρ) σου (Iată mama ta (*Evanghelia după Ioan*, XIX, 26-27)⁸⁶).

Pe lângă obiecte incizate cu inscripții grecești, pe teritoriul României au fost descoperite – în timpul cercetărilor arheologice sau fortuit – și inscripții al căror text este redat în limba slavă veche. În mod special, pe unele engolpioane de factură kieveană (tip B) care au pe una din jumătăți imaginea Sfintei Fecioare, apare frecvent inscripția slavonă prescurtată: „*Sfântă Născătoare de Dumnezeu, ajută-ne*“, plasată de o parte și de alta⁸⁷.

Reinstalarea și consolidarea dominației constantinopolitane în regiunea Dunării de Jos, în vara anului 971, a contribuit, între altele, la dezvoltarea vieții bisericești, nu numai în teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră (Dobrogea), ci chiar și dincolo de fluviu, în regiunile intra și extra-carpatică. Diferite obiecte de cult, provenite din Bizanț, pătrund pe cale comercială, prin intermediul orașelor apărute în această vreme de-a lungul Dunării (Vicina, Dinogeția – Garvăn, Dorostolon), până în cele mai îndepărtate colțuri ale teritoriului românesc. Studiarea mai atentă a acestor documente – scoase la iveală cu prilejul cercetărilor arheologice sau fortuit – arată că, în secolele X-XIII, Sfânta Fecioară Maria se bucura de o deosebită cinstire în rândul populației creștine autohtone (protoromâne, vlahe).

Abrevieri

- I. Barnea, *Arta creștină* = I. Barnea, *Arta creștină în România, 2 (secolele VII-XIV)*, București, 1981
 I/II, III = Ion Barnea – Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei. Bizantini și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971
 Dinogeția I = Gh. Ștefan, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeția. I. Așezare feudală timpurie la Bisericuța – Garvăn*, București, 1967 (Biblioteca de Arheologie, XIII)

⁸⁴ N. Bănescu, în „Byzantion“, VII, 1927, 1, p. 323/ nr. 3; N. Bănescu – P. Papahagi, în „Byzantion“, X, 1935, 2, p. 605/ nr. 4; I. Barnea, în „SCIV“, 7, 1956, 1-2, p. 189; idem, *Dinogeția I*, p. 335; idem, în „SCIV“, 11, 1966, 2, p. 291/ nr. 18; idem, *Arta creștină*, p. 230-231; idem, în „Pontica“, XV, 1982, p. 207/ nr. 6, 211/ nr. 9; idem, în „RESEE“, XXIV, 1982, 2, p. 121/ nr. 5; idem, în „Pontica“, XVI, 1983, p. 268/ nr. 5; idem, în „Pontica“, XVIII, 1985, p. 242/ nr. 7, 245/ nr. 8; idem, în „RESEE“, XXIV, 1986, 2, p. 122/ nr. 6; idem, în „Pontica“, XXIII, 1990, p. 326/ nr. 15, 331/ nr. 18; idem, în „SBS“, 4, 1995, p. 105/ nr. 12, 107/ nr. 17, 110/ nr. 20.

⁸⁵ I. Barnea, în „SCN“, III, 1960, p. 328/ nr. 4.

⁸⁶ I. Barnea, în „SCIV“, 17, 1966, 2, p. 291/ nr. 18; P. Diaconu, în „Pontica“, XXV, 1992, p. 359.

⁸⁷ I. Barnea, *Arta creștină*, p. 142-143; *JGLR*, p. 273/ nr. 262.

⁸⁸ I. Barnea, *op. cit.*, p. 152-153, 200-201; Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 101; V. Spinei, în „TV“, III (LXIX), 1993, 4-7, p. 78.

- IGLR = Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976
- Păcuiul lui Soare I = Petre Diaconu, Dumitru Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972
- Păcuiul lui Soare II = Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezare medievală (secolele XIII-XIV)*, vol. II, București, 1977.